

Jarosław Dulewicz

Kielce

„Pyły, ludzie, przyroda”. Zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego w województwie kieleckim w latach 1975–1989

Zarys treści: W artykule przeanalizowano relacje zachodzące pomiędzy procesem industrializacji a stanem środowiska naturalnego w PRL w latach 1975–1989 na przykładzie województwa kieleckiego. Prowadzona w tym okresie rozbudowa przemysłu bez uwzględnienia potencjalnych zagrożeń ekologicznych spowodowała szybką degradację poszczególnych komponentów ekosystemu. Środowiskowy fragment historii społeczno-gospodarczej Polski w okresie powojennym jest szczególnie ciekawy i wart pogłębionych studiów, tym bardziej że dotychczas był to aspekt pomijany przez badaczy dziejów najnowszych.

Słowa kluczowe: zanieczyszczenie powietrza, pyły cementowe, degradacja lasów, zagrożenie ekologiczne, industrializacja, środowisko

Keywords: air pollution, cement dust, forest degradation, ecological threat, industrialization, environment

W jednym ze swoich artykułów Richard C. Foltz, analizując kontekst historyczny obecnego światowego kryzysu środowiskowego, przytacza za Chateaubriandem niezwykle trafne spostrzeżenie. Zauważa on bowiem wyraźny, powtarzający się w historii wzorzec: „przed cywilizacją są lasy; po cywilizacji nadchodzi pustynia”¹. Cytat ten doskonale wpisuje się w problematykę podjętą w niniejszym artykule i stanowi jego myśl przewodnią, chciałbym bowiem przeanalizować niektóre wątki złożonego zagadnienia, jakim niewątpliwie było zanieczyszczenie środowiska naturalnego w PRL². Zważywszy na fakt, że problemy degradacji ekosystemu

¹ Zob.: R.C. Foltz, *Czy przyroda jest sprawcza w znaczeniu historycznym? Historia świata, historia środowiska, oraz to, w jaki sposób historycy mogą pomóc ocalić Ziemię*, w: *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*, red. E. Domańska, Poznań 2010, s. 649.

² Badania nad zanieczyszczeniem środowiska naturalnego w Polsce w okresie powojennym można wpisać w ramy historii środowiskowej (ang.: *environmental history*). Kierunek ten, określany niekiedy także mianem historii ekologicznej, powstał na przełomie lat 60. i 70. XX stu-

i zagrożeń ekologicznych w kraju do tej pory nie znalazły właściwego miejsca w badaniach historycznych³, ustalenia poczynione w artykule mogą okazać się istotną (a co ważniejsze – brakującą) częścią rozważań nad procesami społeczno-gospodarczymi zachodzącymi w Polsce w okresie powojennym. Dodatkowo mogą przyczynić się do rozwoju historii środowiskowej w ramach studiów nad powojennymi dziejami kraju.

W artykule postaram się odpowiedzieć na kilka istotnych pytań badawczych. Czy projektowanie, lokalizacja i budowa nowych zakładów w PRL odbywały się z uwzględnieniem przyszłych konsekwencji dla środowiska przyrodniczego? Czy potrzeby ekosystemu lub możliwość jego degradacji mogły wpłynąć na decyzję

---

lecia we Francji oraz w Stanach Zjednoczonych na fali ruchów ochrony środowiska. W ostatnich latach historia środowiskowa rozwijała się dynamicznie, co było związane przede wszystkim ze zmianą paradygmatyczną w naukach historycznych i w ogóle w humanistyce, do jakiej doszło pod koniec lat 90. XX w. Zob.: E. Domańska, *Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, nr 2, s. 247–251; E. Szpak, *Kultura czy natura? Historia środowiskowa jako przedmiot badań historycznych*, „Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego” 155 (2013), s. 56–58.

³ Jeśli już podejmowano studia nad tą kwestią, to wybierano najczęściej tylko pojedyncze wątki, nie próbując ująć całości zagadnienia w sposób syntetyczny. Pojedyncze badania były prowadzone nad problemem katastrofy w Czarnobylu i jej konsekwencjami w Polsce, a także zagrożeniami związanymi z energią atomową. Kwestia zanieczyszczenia ekosystemu pojawia się niekiedy przy okazji rozważań nad problemami życia codziennego w miastach i na obszarach objętych intensywną industrializacją; zob. np.: B. Tracz, *Z problemów życia codziennego mieszkańców Rybnika w latach osiemdziesiątych XX w.*, w: *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej*, red. A. Dziurrok, B. Kloch, Rybnik 2011, s. 157–212; J. Sadowska, *Czarnobyl – oblicza pamięci o wielkim strachu*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 11 (2011), s. 95–106; J. Dulewicz, M. Zawisza, *Spółczesność polskie wobec katastrofy w elektrowni w Czarnobylu*, w: *Od powietrza, głodu, ognia i wojny... Klęski elementarne na przestrzeni wieków*, red. T. Głowiński, E. Kościak, Wrocław 2013, s. 317–330; J. Dulewicz, *Katastrofa w Czarnobylu i jej wpływ na sytuację w Polsce*, w: *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015, s. 87–94; J. Dulewicz, *Inwestycje przemysłowe a proces urbanizacji małych i średnich miast oraz ich wpływ na stan środowiska naturalnego w województwie kieleckim w latach 1971–1975*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 14 (2013), s. 185–206. Sprawiedliwie należy jednak oddać, że w ostatnich miesiącach problemy zanieczyszczenia środowiska naturalnego w PRL znalazły się w obszarze zainteresowania kilku historyków, a efekty ich badań były prezentowane podczas konferencji naukowych w kraju. W tym miejscu można wymienić referaty: D. Jarosz, *Odra i inne problemy: Ziemia Zachodnie w dyskursie władz PRL w latach 1957–1961* (konferencja: „Kresy Wschodnie – Kresy Zachodnie. Gospodarcze i społeczne znaczenie polskich kresów”, Stronie Śląskie, 22–24 V 2015); D. Jarosz, *W poszukiwaniu początków dyskursu o degradacji środowiska w Polsce po II wojnie światowej*; G. Miernik, *Wpływ sytuacji gospodarczej na zdrowie Polaków w latach 70.* (konferencja: „Historia zdrowia i choroby w Europie Środkowo-Wschodniej po 1945 r.”, Warszawa, 14–15 X 2015); E. Szpak, *„Nieczyste niebo” – zdrowotne i środowiskowe konsekwencje powojennej industrializacji (wybrane problemy i zjawiska)* (konferencja: „Historia Środowiskowa Polski i Europy Środkowo-Wschodniej od średniowiecza do współczesności”, Kraków, 18–19 IX 2015). Warto również wspomnieć o zorganizowanej w dniach 21–22 IV 2016 r. w Poznaniu międzynarodowej konferencji „Nie tylko Czarnobyl. Ekologiczne wymiary historii komunizmu”.

o wstrzymaniu inwestycji przemysłowej? Czy industrializacja była prowadzona w zgodzie z bezpieczeństwem ekologicznym kraju (regionu)? Jakie były rezultaty prowadzonej polityki gospodarczej względem środowiska? Precyzując, chciałbym pochylić się nad relacjami, jakie zachodziły pomiędzy procesem industrializacji a stanem środowiska naturalnego w ostatnim piętnastoleciu PRL⁴, a ściślej: nad poziomem zanieczyszczenia jednego z jego komponentów – powietrza atmosferycznego. Obszar, jaki będzie mnie interesował w prowadzonych rozważaniach zamyka się w granicach województwa kieleckiego.

W omawianym okresie w Polsce nieczystości emitowane do atmosfery były w głównej mierze następstwem produkcji przemysłowej (50–70%), a w dalszej kolejności wynikiem rozwoju motoryzacji (10–20%)⁵. Wśród obszarów, na których występowało najbardziej zanieczyszczone powietrze znajdowało się również województwo kieleckie. Według danych opublikowanych przez GUS w 1972 r., Kielecczyzna⁶ zajmowała czwarte miejsce w skali kraju pod względem ilości emitowanych pyłów do atmosfery oraz trzynaste miejsce w ilości emitowanych gazów⁷. Na tak niekorzystną sytuację wpływał fakt, że w województwie w tym okresie znajdowały się 122 zakłady przemysłowe mające wpływ na stan czystości powietrza, z czego 29 zaliczano do najbardziej uciążliwych⁸. Nie można zapominać, że źródłem zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego na Kielecczyźnie były również zakłady leżące w granicach innych województw (zwłaszcza częstochowskiego i katowickiego).

⁴ Cezury czasowe artykułu nie powinny budzić większych wątpliwości. Datę początkową wyznacza reforma terytorialna kraju wprowadzona na mocy ustawy z 28 V 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1975, nr 16, poz. 91). Rozważania zamyka rok 1989 jako umowna data końca systemu komunistycznego w Polsce. W lutym 1989 r. rozpoczęły się również obrady Okrągłego Stołu, w ramach którego funkcjonował podzespół ds. ekologii. Podczas posiedzeń tego ostatniego podsumowano stan środowiska naturalnego w Polsce i zaproponowano drogi wyjścia z kryzysu ekologicznego. Zob.: AIPN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW), od sygn. 353/23 do sygn. 353/27, Obrady Zespołu d/s ekologii prowadzone pod przewodnictwem Jerzego Kołodziejskiego.

⁵ S. Jastrzębski, *Kierunki ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*, „Rocznik Nauk Rolniczych” 1976, Seria D – Monografie, t. 158, s. 14.

⁶ W artykule określenie „Kielecczyzna” jest używane wymiennie z pojęciem „województwo kieleckie”. Należy jednak pamiętać, że w omawianym okresie nie były one tożsame obszarowo. Dodatkowo, pierwsze z pojęć jest nazwą zwyczajową, którą używa się dla określenia regionu, natomiast drugie jest nazwą jednostki administracyjnej.

⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach (dalej: PWRN w Kielcach), sygn. 31, Stan zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego na terenie województwa kieleckiego w 1973 r., Kielce, 1974, k. 2.

⁸ APK, Wojewódzka Rada Narodowa w Kielcach (dalej: WRN w Kielcach), sygn. 480, Ocena sytuacji w zakresie ochrony środowiska naturalnego w woj. kieleckim w świetle postanowień Uchwały Nr XI/50/71 WRN w Kielcach z 28 VI 1971 r. w sprawie ochrony środowiska przyrodniczego za szczególnym uwzględnieniem gospodarki leśnej i łowieckiej, Kielce, 1979, k. 245.

Palnę pierwszeństwa pod tym względem dzierżył jednak zdecydowanie przemysł cementowy, a dokładnie – przedsiębiorstwa produkujące materiały budowlane zlokalizowane na stosunkowo niewielkim obszarze w granicach Kieleckiego Okręgu Eksploatacyjnego Surowców Węglanowych, którego część stanowiło tzw. Białe Zagłębie. Był to obszar występowania bogatych złóż surowców węglanowych, ich powierzchniowej eksploatacji oraz przetwórstwa o znaczeniu ogólnokrajowym⁹. Białe Zagłębie było zlokalizowane w centralnej części województwa kieleckiego, w pasie gmin położonych na południe i zachód od Kielc (tj.: Sitkówka-Nowiny, Morawica, Chęciny, Sobków, Małogoszcz, Krasocin i Piekoszów). Obejmowało obszar 180 km², który pod koniec lat 70. XX w. zamieszkiwało 26 tys. osób¹⁰. Najważniejszymi zakładami na tym terenie były: cementownie „Nowiny I”, „Nowiny II”, „Małogoszcz”, a także Zakłady Przemysłu Wapienniczego „Trzuskawica” oraz przedsiębiorstwo tej samej branży w Bukowej.

Znaczny udział zakładów zlokalizowanych na terenie Białego Zagłębia w zatrucaniu powietrza na Kielecczyźnie potwierdzają wskaźniki emisji pyłów do atmosfery. W 1973 r. w województwie kieleckim ogólna ilość zanieczyszczeń pyłowych wyniosła 84,8 tys. ton, z czego 51,5 tys. ton stanowiły te wyprodukowane przez cementownie¹¹. Z kolei w 1978 r. do atmosfery wyemitowano na Kielecczyźnie 60,8 tys. ton pyłów¹². Co prawda wynik przedstawia się lepiej niż w 1973 r., należy jednak pamiętać o reformie administracyjnej kraju i znacznym zmniejszeniu obszaru województwa kieleckiego¹³. Tym samym redukcji uległa również liczba zakładów najbardziej uciążliwych dla atmosfery (z 29 w 1972 r. do 22 w 1978 r.). Rok później wspomniane wskaźniki uległy znacznemu pogorszeniu. W 1979 r. ogólna ilość pyłów wyemitowanych do atmosfery wyniosła

⁹ Planowano, że w latach 1977–1980 ok. 30% krajowego wydobycia surowców skalnych będzie pochodziło z Kielecczyzny (głównie z terenu Białego Zagłębia); zob. APK, WRN w Kielcach, sygn. 480, Wprowadzenie do oceny stanu środowiska naturalnego w rejonie Białego Zagłębia, 26 V 1979, k. 29.

¹⁰ APK, WRN w Kielcach, sygn. 480, Informacja Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Kielcach nt. ochrony środowiska w rejonie Białego Zagłębia, Kielce, 7 VI 1979, k. 48; *ibidem*, Ocena wykonania planów zagospodarowania przestrzennego, ochrony środowiska i rekultywacji terenów na obszarze Białego Zagłębia, Kielce, czerwiec 1979, k. 53.

¹¹ APK, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach (dalej: KW PZPR w Kielcach), sygn. 2958, Węzłowe problemy społeczno-gospodarczego rozwoju województwa kieleckiego w latach 1976–1980, Kielce, 1975, k. 15.

¹² APK, WRN w Kielcach, sygn. 480, Ocena sytuacji w zakresie ochrony środowiska naturalnego w woj. kieleckim w świetle postanowień Uchwały Nr XI/50/71 WRN w Kielcach z 28 VI 1971 r. w sprawie ochrony środowiska przyrodniczego za szczególnym uwzględnieniem gospodarki leśnej i łowieckiej, Kielce, 1979, k. 245.

¹³ Województwo kieleckie w latach 1950–1975 miało powierzchnię 19 476 km², natomiast po reformie administracyjnej kraju z 1975 r. jego obszar zmniejszył się do 9211 km².

już 97,1 tys. ton¹⁴. Szacowano również, że ok. 70% tych zanieczyszczeń została wyprodukowana tylko przez trzy zakłady: cementownię „Nowiny I”, „Nowiny II” i „Małogoszcz”¹⁵.

Tak duża ilość produkowanych zanieczyszczeń pyłowych sprawiła, że ich opad na obszarach położonych zarówno na terenie, jak i w sąsiedztwie Białego Zagłębia znacznie przekraczał dozwolone normy, które zostały uregulowane rozporządzeniem Rady Ministrów z 13 września 1966 r. We wspomnianym akcie prawnym dopuszczalna roczna norma opadu pyłów na 1 km² została ustalona na 250 ton dla obszarów chronionych i 40 ton dla terenów specjalnie chronionych¹⁶. Rozważania te potwierdzają dane przedstawione na poniższym wykresie.

Analiza wskaźników ukazanych w postaci wykresu liniowego nasuwa jednoznaczny wniosek. Na terenie Białego Zagłębia¹⁷ w latach 1975–1988 nie udało się ograniczyć emisji pyłów produkcyjnych poniżej dopuszczalnych norm. Warto również podkreślić, że przedstawione wyniki stanowią jedynie wartości uśrednione dla kilku punktów pomiarowych. Na obszarze zagłębia były również i takie miejsca, w których ilość opadającego pyłu w ciągu jednej godziny dochodziła do 500 kg (przy normie 100 kg). Oznaczało to, że dopuszczalne normy były przekraczane o 500%¹⁸. Warto poszukać przyczyn tak fatalnych wyników.

Najbardziej oczywistym czynnikiem wpływającym na zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego na obszarze Białego Zagłębia i w jego okolicach było zbyt duże skupienie zakładów jednej branży (szczególnie uciążliwej dla atmosfery) na stosunkowo małym terenie. Przypomnę, że na 180 km² zlokalizowanych było pięć dużych przedsiębiorstw przemysłu cementowo-wapienniczego oraz kilka fabryk o innej specjalizacji, które również emitowały zanieczyszczenia pyłowe.

Władze państwowe doskonale zdawały sobie sprawę z problemów, jakie niosła ze sobą rozbudowa przemysłu surowców budowlanych. Doświadczenia z terenu

¹⁴ APK, Wojewódzki Ośrodek Badań i Kontroli Środowiska w Kielcach (dalej: WOBiKŚ w Kielcach), sygn. 172, Ocena stanu zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego na terenie woj. kieleckiego, Kielce, 1979, k. 30.

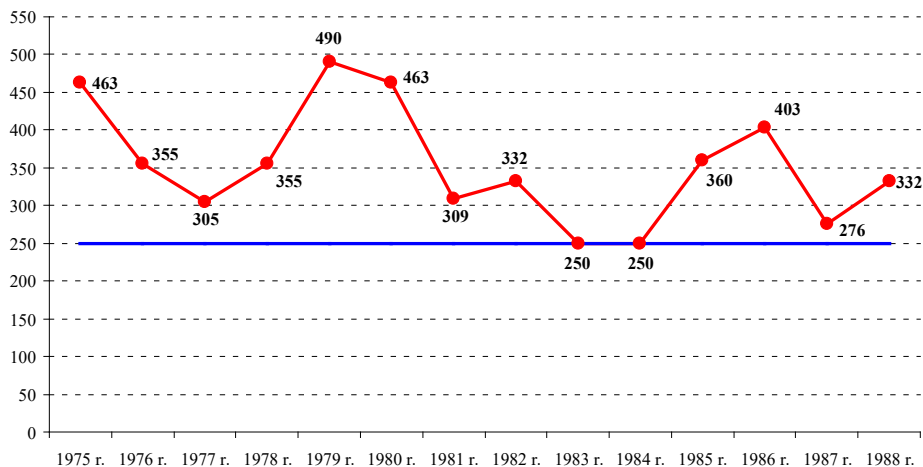
¹⁵ APK, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 201, Ocena sytuacji w zakresie ochrony środowiska naturalnego w woj. kieleckim w świetle postanowień Uchwały Nr XI/50/71 WRN w Kielcach z 28 VI 1971 r. w sprawie ochrony środowiska przyrodniczego za szczególnym uwzględnieniem gospodarki leśnej i łowieckiej, Kielce, 1979, k. 12; *ibidem*, sygn. 257, Stan ochrony środowiska w województwie kieleckim w 1979 r., Kielce, marzec 1980, k. 23.

¹⁶ Obszary specjalnie chronione obejmowały tereny uzdrowiskowe, parki narodowe i rezerwy przyrody. Pozostałe tereny kraju należały do kategorii obszarów chronionych z wyłączeniem stref przemysłowych; zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z 13 IX 1966 r. w sprawie dopuszczalnych stężeń substancji w powietrzu atmosferycznym (Dz.U. 1966, nr 42, poz. 253).

¹⁷ Przedstawione na wykresie wyniki stanowią wartości uśrednione z kilku punktów pomiarowych zlokalizowanych w pobliżu cementowni „Nowiny I”, „Nowiny II” i ZPW „Trzuskawica”.

¹⁸ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 588, Wybrane zagadnienia do omówienia z wicepremierem tow. Janem Mitręgą, Kielce, 13 III 1974, k. 22–23.

Wykres 1. Opad pyłów produkcyjnych na terenie Białego Zagłębia w latach 1975–1988
(w t/km²/rok)

Źródło: APK, Komitet Miejski PZPR w Kielcach (dalej: KM PZPR w Kielcach), sygn. 842, Ochrona środowiska i warunki pracy na stanowiskach roboczych w Zakładach Przemysłu Wapienniczego „Trzuskawica”, Kielce, 1976, k. 536; WRN w Kielcach, sygn. 480, Wnioski z posiedzenia Komisji Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego oraz Komisji Zdrowia, Spraw Socjalnych i Ochrony Środowiska WRN w sprawie oceny realizacji zagospodarowania przestrzennego, ochrony środowiska, utylizacji odpadów i rekultywacji terenów na obszarze Białego Zagłębia, Kielce, czerwiec 1979, k. 83; WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 258, Raport o stanie ochrony środowiska w województwie kieleckim, Kielce, marzec 1981, k. 25; *ibidem*, sygn. 259, Stan ochrony środowiska w województwie kieleckim w 1982 r., Kielce, marzec 1983, k. 15; Miejska Rada Narodowa w Kielcach (dalej: MRN w Kielcach), sygn. 220, Sprawozdanie z realizacji uchwały Nr XV/39/80 Miejskiej Rady Narodowej w Kielcach z 11 IV 1980 r. w sprawie programu ochrony i kształtowania środowiska, oraz projekt weryfikacji programu na lata 1985-1990, Kielce, 3 II 1983, k. 129; WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 1, Informacja o realizacji zadań wynikających z uchwały WRN podjętych w ostatniej kadencji rad narodowych (1984–1988) dotyczących ochrony środowiska i gospodarki wodnej, Kielce, czerwiec 1988, k. 23v; *ibidem*; sygn. 443 t. 2, Ocena stanu realizacji wniosków Przewodniczącego GRN w Sitkówce-Nowinach z grudnia 1988 r. zmierzających do poprawy sytuacji ekologicznej w tej gminie, Kielce, wrzesień 1989, k. 3. Obliczenia własne.

województwa kieleckiego, jak również z innych obszarów kraju wykazywały bowiem, że od momentu uruchomienia cementowni przez co najmniej 10 lat zakłady te borykały się z poważnymi trudnościami technologicznymi. Poszczególne urządzenia odpylające zupełnie nie spełniały swoich funkcji z powodu swojej niskiej jakości¹⁹. Świadomość zagrożeń ekologicznych nie była jednak wystarczającym powodem, by wydłużyć cykle inwestycyjne (co umożliwiłoby uporządkowanie zagadnień związanych z ochroną środowiska w poszczególnych zakładach)²⁰. W ciągu jedynie dwóch lat na terenie Białego Zagłębia oddano

¹⁹ APK, PWRN w Kielcach, sygn. 28, Materiały wyjściowe do opracowania programu ochrony środowiska w zakresie powietrza atmosferycznego, Kielce, kwiecień 1973, k. 8.

²⁰ Doskonałym przykładem zupełnego lekceważenia zagrożeń ekologicznych przez władze wojewódzkie była decyzja o lokalizacji Zakładu Produkcji Kruszywa i Kopalni Dolomitu

do użytku trzy duże zakłady przemysłu materiałów budowlanych. W 1974 r. uruchomiono dwie cementownie „Nowiny II” i „Małogoszcz”, a w 1976 r. Zakłady Przemysłu Wapienniczego „Trzuskawica”. Konsekwencje takiego stanu rzeczy były oczywiste – ponadnormatywna emisja pyłów produkcyjnych do atmosfery.

Warto na chwilę zatrzymać się przy wspomnianych już problemach technologicznych. Przykładowo, w Cementowni „Nowiny I” prototypowe elektrofiltry wyprodukowane w NRD zupełnie nie zdawały egzaminu. Co ciekawe, mimo wiedzy o wadliwości tych urządzeń dokładnie takie same filtry montowano w Cementowni „Małogoszcz”. W dokumentacji archiwalnej można przeczytać, że „z posiadanych informacji od fachowców z NRD, którzy pracują przy montażu urządzeń w Cementowni «Nowiny» i «Małogoszcz» wynika, że urządzenia te nie będą zapewniać skutecznego odpylania”²¹. Zjawisko to było potęgowane dodatkowo przez wadliwość filtrów oraz zmniejszającą się dyspozycyjność urządzeń odpylających (tj. zgodnego czasu pracy maszyn odpowiedzialnych za wychwytywanie pyłów z czasem pracy źródeł emitujących). W 1976 r. dyspozycyjność ta wynosiła jedynie 58% wobec 71% w 1975 r. Warto również dodać, że zakładane normy sprawności urządzeń odpylających miały wynosić przynajmniej 96%, by te mogły skutecznie wyłapywać emitowane nieczystości²².

Ostatecznie próby rozwiązania problemu zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego przy pomocy zainstalowanej aparatury krajowej i sprowadzonej z NRD nie przyniosły rezultatów. Dlatego też podjęto decyzję o zakupie nowych urządzeń odpylających za ok. 30 mln zł. Były to tylko najpilniejsze inwestycje, natomiast

---

w Brzezinach (gmina Morawica). Sprawa ta była przedstawiana na posiedzeniach GRN w Morawicy, gdzie dwukrotnie spotkała się z negatywnymi opiniami. Lokalne władze sprzeciwiały się budowie w związku z bliskim sąsiedztwem terenów mieszkalnych, a także dalszym pogorszeniem warunków ekologicznych w rejonie Białego Zagłębia. Nie zważając na tę opinię, Prezydium WRN w Kielcach wydało zgodę na budowę zakładów we wspomnianej miejscowości. Warto również podkreślić, że decyzja ta była niezgodna z obowiązującą od października 1984 r. uchwałą WRN w sprawie programu i kierunków ochrony środowiska w województwie kieleckim do 1990 r. Jeden z jej paragrafów zakazywał bowiem lokalizowania kolejnych zakładów uciążliwych dla środowiska na terenie Białego Zagłębia; zob. APK, WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 1, Uzasadnienie do postanowienia Wojewódzkiej Rady Narodowej w sprawie lokalizacji inwestycji polegającej na budowie kopalni dolomitu z zakładu przerobczego „Brzeziny” gm. Morawica, Kielce, listopad 1988, k. 252v.

²¹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 588, Wybrane zagadnienia do omówienia z wicepremierem tow. Janem Mitręgą, Kielce, 13 III 1974, k. 22–23.

²² APK, WRN w Kielcach, sygn. 476, k. 308, Informacja Komisji Zdrowia, Spraw Socjalnych i Ochrony Środowiska Wojewódzkiej Rady Narodowej o realizacji uchwały Nr XI/50/71 z 28 VI 1971 r. w sprawie ochrony środowiska w województwie kieleckim. Zob. też: AIPN Ki, WUSW w Kielcach, sygn. 014/401, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia „ZCW Nowiny”. Notatka służbowa, Kielce, 26 XI 1976, k. 21–21v.; APK, MRN w Kielcach, sygn. 220, Sprawozdanie z realizacji uchwały Nr XV/39/80 Miejskiej Rady Narodowej w Kielcach z 11 IV 1980 r. w sprawie programu ochrony i kształtowania środowiska oraz projekt weryfikacji programu na lata 1985–1990, Kielce, 13 XII 1983, k. 130.

dalsze zabiegi w celu ograniczenia emisji pyłów do atmosfery miały zamknąć się w kwocie 500 mln zł wydatkowanych w latach 1975–1976 (w ramach „Kompleksowego programu poprawy gospodarki odpyleniowej Białego Zagłębia na lata 1974–1976”)²³. Niestety, z realizacją ambitnych planów również były problemy. Przykładowo w latach 1986–1990 na 13 zadań inwestycyjnych uwzględnionych w programie ochrony środowiska nie zrealizowano w terminie aż 11, a opóźnienia sięgały nawet czterech lat²⁴.

Jednocześnie na ponadnormatywną emisję zanieczyszczeń pyłowych do atmosfery na obszarze Zagłębia wpływały niepożądane działania pracowników zlokalizowanych tam zakładów. Podczas dyskusji na temat gospodarki odpyleniowej w rejonie Białego Zagłębia jeden z uczestników posiedzenia WRN w Kielcach stwierdził, że „filtry pracują wtedy kiedy jest kontrola”. W Nowinach doszło do sytuacji, w której filtry wychwytyjące pyły produkowane przez cementownię były wyłączone w nocy ze względu na brak transportu do ich wywożenia²⁵.

Do poważnych problemów należało także zagospodarowanie nieczystości wychwytywanych przez elektrofiltry zakładów. Z uwagi na trudności związane z ich wykorzystaniem, pyły te wywożono najczęściej na hałdy poza terenem przedsiębiorstwa. Przykładowo, dla Cementowni „Nowiny I” i „Nowiny II” miejscem składowania pyłów były okolice wsi Kowala Mała. Stwarzało to dużą uciążliwość dla mieszkańców tej miejscowości oraz powodowało szkody w uprawach polowych. Ponadto nieszczelne obudowy samochodów ciężarowych, nieoczyszczanie dróg i placów zakładowych były źródłem znacznego zapylenia, dokuczliwego zwłaszcza dla robotników²⁶. Obiektywnie należy jednak stwierdzić, że w połowie lat 70. pyły zaczęto w całości zagospodarowywać. Ponad 90% z nich wykorzystywano na miejscu, a pozostała część była wysyłana głównie do Zakładu Przemysłu Wapienniczego „Bukowa” w Bukowej, dzięki czemu zupełnie zaprzestano hałdowania pyłów²⁷.

Nieodpowiedzialna polityka środowiskowa władz wojewódzkich, a także dyrekcji poszczególnych zakładów zlokalizowanych na obszarze Białego Zagłębia miała poważne konsekwencje. Nadmierne zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego

²³ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 2958, Węzłowe problemy społeczno-gospodarczego rozwoju województwa kieleckiego w latach 1976–1980, Kielce 1975, k. 15–16.

²⁴ APK, WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 2, Informacja o wynikach kontroli ochrony środowiska w obszarach kłęski ekologicznej, Kielce, luty 1990, k. 295v.

²⁵ APK, WRN w Kielcach, sygn. 491, Protokół Nr 18/7/75 z posiedzenia Komisji Zdrowia, Spraw Socjalnych i Ochrony Środowiska WRN w Kielcach odbytego 29 X 1975, k. 92.

²⁶ APK, WRN w Kielcach, sygn. 476, Informacja Komisji Zdrowia, Spraw Socjalnych i Ochrony Środowiska WRN w Kielcach o realizacji uchwały XI/60/71 z 28 VI 1971 r. w sprawie ochrony środowiska w woj. kieleckim, k. 308–309.

²⁷ APK, WRN w Kielcach, sygn. 480, Informacja Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Kielcach na temat ochrony środowiska w rejonie Białego Zagłębia, Kielce, 7 VI 1979, k. 49–50.

wpływało bezpośrednio na degradację lokalnego ekosystemu (głównie lasów), a także znacznie obniżało komfort życia mieszkańców tych terenów.

Warto również dodać, że okoliczne tereny leśne niszczały w oczach. W rejonie Białego Zagłębia ok. 6 tys. ha lasów było narażonych na szkody wynikające z ponadnormatywnego opadu pyłów na ich obszarze. Dodatkowo na stan drzewostanu ujemnie oddziaływało również obniżenie poziomu wód gruntowych spowodowane eksploatacją odkrywkową²⁸. Niepokojący był zwłaszcza stan obszarów specjalnie chronionych. Świętokrzyski Park Narodowy należał do najbardziej zanieczyszczonych terenów leśnych w kraju²⁹. Fakt ten, w połączeniu ze stosowaniem chemicznych środków ochrony roślin na gruntach graniczących z ŚPN prowadził do pogorszenia zdrowotności oraz wymierania wielu rzadko występujących i chronionych roślin oraz zwierząt. Problemem było również znaczne zakwaszenie wód na tym terenie, które sięgało 3,3 pH (jeden z najwyższych współczynników w Polsce)³⁰.

Opad pyłów produkcyjnych na terenie ŚPN w latach 1980–1987 ukazuje wykres 2. W celu porównania sytuacji na innych obszarach szczególnie chronionych na diagramie uwzględniono również wyniki odnotowywane w tym zakresie w Busku-Zdroju i Solcu-Zdroju. Należy jednak podkreślić, że na zły stan powietrza atmosferycznego w wymienionych ośrodkach uzdrowiskowych wpływała przede wszystkim nieuporządkowana gospodarka cieplna. W Busku-Zdroju istniało w tym czasie ok. 100 lokalnych kotłowni opalanych węglem bądź koksem, które nie posiadały najczęściej żadnych urządzeń odpylających³¹. Problemem były również węglowe piece grzewcze (tzw. źródła niskiej emisji zanieczyszczeń) – istniejące głównie w starej zabudowie, które późną jesienią, zimą i wczesną wiosną były głównym źródłem ciepła w wielu mieszkaniach i domach.

Degradacja ekosystemu na obszarze Białego Zagłębia oraz w jego sąsiedztwie znacznie obniżała walory krajobrazowe i turystyczne zarówno tego terenu, jak i całego województwa kieleckiego. Nie powinien zatem dziwić fakt, że władze wojewódzkie czyniły pewne starania w celu ograniczenia negatywnego wpływu przemysłu na lokalne środowisko. Polityka ochrony powierzchni ziemi była

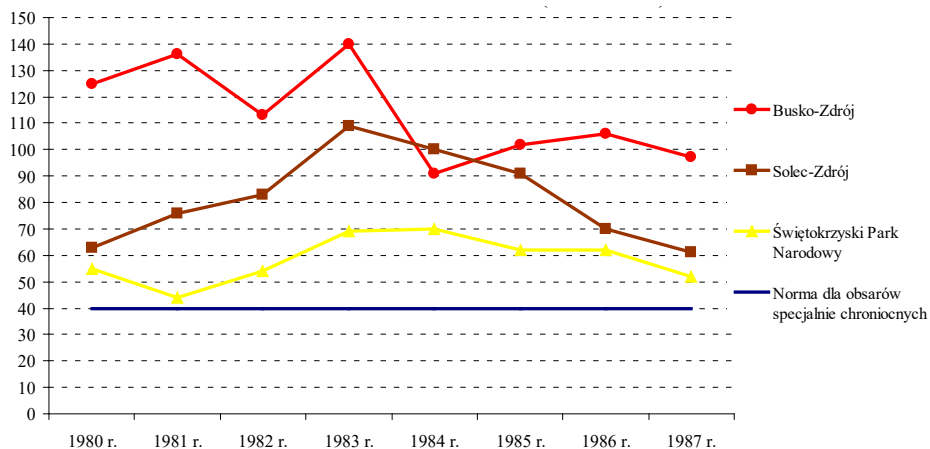
²⁸ APK, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 201, Ocena sytuacji w zakresie ochrony środowiska naturalnego w województwie kieleckim w świetle postanowień Uchwały XI/50/71 WRN w Kielcach z 28 VI 1971 r. w sprawie ochrony środowiska przyrodniczego ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki leśnej i łowieckiej, 1979, k. 21.

²⁹ Zobacz sekwencję Polskiej Kroniki Filmowej 87/29 „Był las” (<http://www.kronikarp.pl/szukaj,54841,tag-689483,strona-1>, [dostęp: 18 IV 2016]).

³⁰ APK, WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 2, Informacja o wynikach kontroli realizacji ustawy z 7 IV 1949 r. o ochronie przyrody ze szczególnym uwzględnieniem działań na rzecz ochrony parków narodowych, parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu przeprowadzonej w I kwartale 1989 r. na terenie województwa kieleckiego, Kielce, maj 1989, k. 81.

³¹ APK, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 263, Informacje o stanie ochrony środowiska w uzdrowiskach Busko-Zdrój i Solec Zdrój, Kielce, czerwiec 1981, k. 3.

Wykres 2. Opad pyłów na obszarach specjalnie chronionych w województwie kieleckim w latach 1980–1987 (w t/km²/rok)

Źródło: APK, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 259, Stan ochrony środowiska w województwie kieleckim w 1982 r., Kielce, marzec 1983, k. 16; *ibidem*, sygn. 260, Ocena stopnia zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego oraz realizacji zadań w zakresie ochrony wód, powietrza atmosferycznego i powierzchni ziemi, Kielce, 25 VIII 1983, k. 7; *ibidem*, WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 1, Informacja o realizacji zadań wynikających z uchwały WRN podjętych w ostatniej kadencji rad narodowych (1984–1988) dotyczących ochrony środowiska i gospodarki wodnej, Kielce, czerwiec 1988, k. 23v. Obliczenia własne.

głównie skoncentrowana na rekultywacji zdegradowanych obszarów. Władze wojewódzkie nakładały na zakłady obowiązek zalesiania zniszczonych powierzchni, a także opracowywania perspektywicznych programów ochrony najbliższych zakładowi obszarów. W ochronę lasów były zaangażowane także poszczególne nadleśnictwa, które prowadziły akcję pielęgnacji drzewostanów i kontrolowały ich stan. Należy jednak dodać, że stopień rekultywacji terenów zdewastowanych w omawianej kadencji był daleko niewystarczający i wynosił jedynie ok. 6% potrzeb w tym zakresie³².

Nie można zapomnieć również o ludziach, którzy na co dzień stykali się z zanieczyszczonym środowiskiem Białego Zagłębia. Na terenie gminy Sitkówka-Nowiny w bardzo uciążliwych warunkach mieszkały 5254 osoby. W 1980 r. w strefie³³ do 500 m od zakładów przebywało 171 rodzin, natomiast w strefie

³² APK, WRN w Kielcach, sygn. 436, Wnioski z posiedzenia Komisji Rozwoju Gospodarczego i Zagospodarowania Przestrzennego oraz Komisji Zdrowia, Spraw Socjalnych i Ochrony Środowiska WRN w sprawie oceny realizacji zagospodarowania przestrzennego, ochrony środowiska, utylizacji odpadów i rekultywacji terenów na obszarze Białego Zagłębia, Kielce, 1976, k. 84.

³³ W przemyśle surowców budowlanych obowiązywała strefa ochronna o promieniu 1000 m od zakładu. W założeniach na obszarze tym obowiązywał całkowity zakaz lokalizowania domów mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej (dopuszczano jednak czasowe odstępstwa od tego postanowienia); zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z 23 III 1967 r. w sprawie stref

501–1000 m – 441 rodzin. Na liczne wnioski mieszkańców z prośbami o przesiedlenie, dyrekcje zakładów w Nowinach udzielały odpowiedzi o „braku środków finansowych na wykup nieruchomości”. Należy również podkreślić, że w świetle podjętych wcześniej decyzji wywłaszczenia w strefie o zasięgu do 500 m powinny zakończyć się do 25 października 1974 r.³⁴ W pozostałych miejscowościach było podobnie. W ZPW „Bukowa” w granicach tymczasowej strefy ochronnej znajdowało się całe osiedle przyfabryczne wraz ze szkołą, przedszkolem i placówkami usługowymi. Z kolei w Cementowni „Małogoszcz” strefy ochronnej w ogóle nie ustalono, ze szkoda dla okolicznej ludności³⁵.

W omawianym okresie nie udało się w całości zrealizować zadania związanego z zagospodarowaniem strefy ochronnej dla Białego Zagłębia. Kolejne wydawane w tym zakresie decyzje Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach były uchylane przez Ministerstwo Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa lub Ministerstwo Ochrony Środowiska w związku ze zmieniającymi się planami rozwoju Białego Zagłębia, a także z sytuacją prawną poszczególnych zakładów. Problemem była również niechęć przedsiębiorstw do partycypowania w kosztach zagospodarowania wspomnianej strefy ochronnej³⁶.

Nie powinny zatem dziwić takie oto opisy codzienności na terenie Białego Zagłębia: „Przebywanie w Nowinach w odległości ok. 1 kilometra w kierunku wiatru przynosi nieprzewidziane skutki. Duże płaty jak śnieg padają na odzież, na której pozostają szare cętki, po pewnym czasie zlewające się w jednolitą szarą barwę. Dzieci biegające w pobliżu lasu powodują unoszenie się tumanów pyłu utrudniającego ich widoczność”³⁷. Nowiny oczywiście nie stanowiły smutnego wyjątku pod tym względem. Problem ten występował również w innych miejscowościach leżących na terenie Białego Zagłębia. Potwierdza to m.in. dyskusja na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Kielcach. Podczas zebrania jedna

---

ochronnych ustanawianych dla ochrony powietrza atmosferycznego przed zanieczyszczeniem (Dz.U. 1967, nr 15, poz. 66).

³⁴ APK, WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 1, Informacja w sprawie stref ochronnych Zakładów Cementowo-Wapienniczych „Nowiny” i Zakładów Przemysłu Wapienniczego „Trzuskawica”, Kielce, 30 I 1989, k. 181; *ibidem*, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 203, Ocena realizacji uchwały Nr XXII/74/79 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z 29 X 1979 r. w sprawie dalszego intensyfikowania prac nad rozwiązaniem problemów ochrony i kształtowania środowiska w województwie kieleckim, ze szczególnym uwzględnieniem kontroli wzrostu emisji zanieczyszczeń pyłowych z pieców obrotowych w Cementowni „Nowiny I” i „Nowiny II”, Kielce, maj 1980, k. 57.

³⁵ APK, WRN w Kielcach, sygn. 480, Ocena wykonania planów zagospodarowania przestrzennego, ochrony środowiska i rekultywacji terenów na obszarze Białego Zagłębia, Kielce, czerwiec 1979, k. 67–69. Zob. też APK, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 264, Stan ochrony środowiska na terenie gminy Małogoszcz, Kielce, wrzesień 1981, k. 10.

³⁶ APK, WRN w Kielcach, sygn. 443 t. 2, Informacja o wynikach kontroli ochrony środowiska w obszarach kłęski ekologicznej, Kielce, luty 1990, k. 294v.

³⁷ APK, WRN w Kielcach, sygn. 490, Informacja o wynikach kontroli przeprowadzonych przez prokuratury powiatowe w zakresie ochrony środowiska, Kielce, 1974, k. 174.

z obecnych tam osób stwierdziła, że „pod tym względem stale się pogarsza i obecnie już całe tereny pokryte są grubą warstwą pyłu i w tej sytuacji nie można odkładać rozwiązania tego problemu poza rok 1980, a dotyczy to nie tylko «Nowin» i «Trzuskawicy» ale i innych zakładów położonych wokół Kielc»³⁸.

Problemem było więcej. Przykładowo, wieś Kowala była stale narażona na duże zapylenie i zadymienie. Ponadto odstrzały i odwierty prowadzone przez zakłady w Trzuskawicy powodowały rozrzut kamienia na znaczną odległość oraz pękanie szyb w okolicznych domach. W zagrożonej strefie mieszkało ok. 500 rodzin³⁹. Uciążliwe warunki życia były dodatkowo potęgowane przez zanik wód głębszych na skutek eksploatacji złóż i osuszania terenów kopalnianych⁴⁰, a także wyłączenia z zasobów dla celów pitnych wody o bardzo dobrej jakości występującej w wapieniach dewońskich. Ostatecznie doprowadziło to do sytuacji, w której mieszkańcy wielu wiosek położonych w rejonie Białego Zagłębia musieli zaopatrywać się w wodę dostarczaną przez beczkowsy.

Szkody (i to katastrofalne) ponosiła miejscowa ludność również w sadownictwie, warzywnictwie, w uprawach polnych, na łąkach i pastwiskach. Przykładowo, przed uruchomieniem zakładów w Nowinach wydajność zbóż z 1 ha wynosiła 16–17 kwintali. Kilka lat po rozpoczęciu produkcji w cementowni rolnicy zaczęli uzyskiwać ze swoich pól jedynie 9–10 q. Straty były więc znaczne. Dodatkowo lekarze weterynarii stwierdzali na tym terenie padnięcia zwierząt z powodu zatrucia zapyloną paszą. Ponadto pastwiska nie nadawały się do wypasania zwierząt gospodarskich, ponieważ zalegał na nich biały pył. Nie powinny zatem dziwić liczne skargi mieszkańców wsi położonych w pobliżu zakładów w Nowinach, a także ich wnioski o wprowadzenie ulg w podatku gruntowym i kwotowym w wysokości 50–60%⁴¹.

Zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego wpływało także na zdrowie mieszkańców Białego Zagłębia. Kontrole prowadzone przez pracowników służby zdrowia w ośrodkach związanych z przemysłem materiałów budowlanych na Kielecczyźnie wykazały, że ludność z tych obszarów częściej zapadała na ostre

³⁸ APK, KW PZPR w Kielcach, Protokół Nr 25/77 z wyjazdowego posiedzenia Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach do zakładów Kieleckiego Kombinat Cementowo-Wapienniczego i Cementowni „Małogoszcz”, 17 XI 1977, k. 67.

³⁹ APK, WRN w Kielcach, sygn. 443, t. 1, Protokół z posiedzenia Komisji Spraw Ochrony Środowiska WRN w Kielcach, które odbyło się 8 XII 1988 r. w gmachu WRN, pod przewodnictwem Przewodniczącej Komisji – Ob. Zofii Kaczor, k. 118.

⁴⁰ APK, WRN w Kielcach, sygn. 443, t. 2, Ocena stanu realizacji wniosków Przewodniczącego GRN w Sitkówce-Nowinach z grudnia 1988 r. zmierzających do poprawy sytuacji ekologicznej w tej gminie, k. 3–4; *ibidem*, WOBiKŚ w Kielcach, sygn. 256, Informacja o stanie środowiska naturalnego w województwie kieleckim, Kielce, 1978, k. 3.

⁴¹ APK, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Sitkówce-Nowinach (dalej: PGRN w Sitkówce-Nowinach), sygn. 39, [Pismo] Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Sitkówce-Nowinach, Sitkówka-Nowiny, 7 II 1972, k. 44–45.

i przewlekłe schorzenia dróg oddechowych, a także choroby skóry⁴². Szczególne obawy związane był ze zdrowiem najmłodszych. W tej sprawie mieszkańców popierały również lokalne władze. Podczas sesji Miejskiej Rady Narodowej w Kielcach jeden z obecnych odczytał pismo zespołu radnych z dzielnicy Sitkówka-Nowiny. We wspomnianym liście mieszkańcy gminy prosili: „o zainteresowanie sprawą przeniesienia Szkoły Podstawowej [...] z Trzcianek do Sitkówki. Osiedle Trzcianki już prawie nie istnieje, gdyż zostało wysiedlone ze względu na I strefę zapylenia i do tej szkoły uczęszczają dzieci z Sitkówki”⁴³.

Bezpośrednio ze zdrowiem, i to nie tylko mieszkańców Białego Zagłębia, wiązała się również działalność Wojewódzkiego Specjalistycznego Szpitala Gruźliczego i Chorób Płuc w Czerwonej Górze. Placówka ta została zlokalizowana 3 km (w linii prostej) od zakładów w Nowinach⁴⁴. Szybko okazało się, że nadmierne zapylenie znacznie utrudnia pracę szpitala i obniża skuteczność leczenia. Lekarze zwracali również uwagę, że pył przedostaje się na sale operacyjne i osadza na narzędziach chirurgicznych. W okolicach szpitala normy opadu pyłów przekraczane były pięciokrotnie i sięgały 1250 ton/km² w skali roku⁴⁵.

Analiza przedstawiona w artykule wskazuje na jednoznacznie negatywny wpływ procesu industrializacji na stan środowiska naturalnego w województwie kieleckim w latach 1975–1989. Stopniowa degradacja poszczególnych komponentów ekosystemu doprowadziła do zachwiania równowagi ekologicznej na tym terenie. Nie powinien zatem dziwić fakt, że Białe Zagłębie znalazło się ostatecznie na niesławnej liście 27 obszarów ekologicznego zagrożenia w Polsce⁴⁶.

Rozbudowa przemysłu materiałów budowlanych na terenie Kieleckiego Okręgu Eksploatacyjnego Surowców Węglanowych była prowadzona z pełnym pomięciem przyszłych konsekwencji względem środowiska naturalnego. W procesie tym szczególnie uderzająca była niemal zupełna bierność przedstawicieli władz

⁴² APK, PWRN w Kielcach, Wydział Gospodarki Wodnej i Ochrony Powietrza (akta z dopływu), sygn. 53, Środowisko a zagrożenie zdrowia, Kielce, 1973, k. 17.

⁴³ APK, MRN w Kielcach, sygn. 49, Interpelacja na sesji MRN, Kielce, 12 V 1983, k. 85.

⁴⁴ W tej sprawie mieszkańcy osiedla Czerwona Góra napisali list do KC PZPR. Osoby piszące wyrażały niezadowolenie z faktu, że pyły produkowane przez zakłady zagrażają samej miejscowości, jak również wybudowanemu niedawno Wojewódzkiemu Specjalistycznemu Szpitalowi Gruźliczemu i Chorób Płuc; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komitet Centralny PZPR (dalej: KC PZPR), sygn. XI/258, Informacje o listach wpływających do KC PZPR w 1974, k. 21.

⁴⁵ APK, WRN w Kielcach, sygn. 490, Informacja o wynikach kontroli przeprowadzonych przez prokuratury powiatowe w zakresie ochrony środowiska, Kielce, 1974, k. 174.

⁴⁶ Rejony kraju, w których dopuszczalne normy zanieczyszczenia powietrza i wody były wielokrotnie i przez dłuższy czas przekraczane. Według danych z 1991 r. 27 regionów (z czego pięć w stanie klęski ekologicznej), o łącznej powierzchni 35 208 km², zamieszkałych było przez 13,5 mln osób.

wojewódzkich, których wszystkie decyzje na uprzywilejowanej pozycji stawiały potrzeby gospodarki państwowej. Warto ponownie podkreślić, że decyzje te były często podejmowane wbrew obowiązującym przepisom prawnym, a także przy jawnym niezadowoleniu lokalnych społeczności.

Rezultaty tej nieodpowiedzialnej polityki były nader dobrze widoczne. Z zanieczyszczeniem powietrza atmosferycznego bezpośrednio wiązała się degradacja lasów (również tych wchodzących w skład Świętokrzyskiego Parku Narodowego). Prowadzone prace wydobywcze niosły ze sobą znaczne zmiany krajobrazu (m.in. wyrobiska pokopalniane), a także doprowadziły do zaniku wód powierzchniowych i wglębnych. Nie można również zapomnieć o wpływie degradacji ekosystemu na życie człowieka. Z całą pewnością zamieszkiwanie na obszarze Białego Zagłębia narażało wiele trudności. Zanieczyszczone środowisko na tym terenie obniżało bardzo komfort życia, a także miało bezpośredni negatywny wpływ na zdrowie mieszkańców.

“Dust, people, nature”.
Air pollution in the Kielce Voivodeship (1975–1989)
(Abstract)

The industrialization of the 1975–1989 period brought changes in spatial development and transformations in the human natural environment. New industrial investments required space for their implementation. As a result, the size of green areas near the cities gradually decreased. In addition, the activity of the “old” plants, as well as those under development, posed a serious threat to the environment. These problems were also evident in the province of Kielce. In the middle of the Gierek’s decade the region ranked fifth in the country in terms of the amount of pollution emitted into the atmosphere. In the area of “White Basin”, where many cement and lime factories were concentrated, dust fallout production standards were exceeded even several times. Results of the analyses on the problem of environmental threats may become an important part of the debate on socio-economic processes taking place in Poland during the postwar period. Hitherto studies of industrialization in the years 1944/1945–1989 focused mainly on its social consequences. However, they almost completely ignore the issue of degradation of the ecosystem, which is also closely associated with the industrialization pursued.

Bibliografia (wybór)

- Domańska E., *Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, nr 2
- Dulewicz J., *Inwestycje przemysłowe a proces urbanizacji małych i średnich miast oraz ich wpływ na stan środowiska naturalnego w województwie kieleckim w latach 1971–1975*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 14 (2013)
- Dulewicz J., Zawisza M., *Spoleczeństwo polskie wobec katastrofy w elektrowni w Czarnobylu*, w: *Od powietrza, głodu, ognia i wojny... Klęski elementarne na przestrzeni wieków*, red. T. Głowiński, E. Kościak, Wrocław 2013
- Dulewicz J., *Katastrofa w Czarnobylu i jej wpływ na sytuację w Polsce*, w: *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015

- Foltz R.C., *Czy przyroda jest sprawcza w znaczeniu historycznym? Historia świata, historia środowiska, oraz to, w jaki sposób historycy mogą pomóc ocalić Ziemię*, w: *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*, red. E. Domańska, Poznań 2010
- Jastrzębski S., *Kierunki ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*, „Rocznik Nauk Rolniczych” 1976, Seria D – Monografie, t. 158
- Sadowska J., *Czarnobyl – oblicza pamięci o wielkim strachu*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 11 (2011)
- Szapak E., *Kultura czy natura? Historia środowiskowa jako przedmiot badań historycznych*, „Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego” 155 (2013)
- Tracz B., *Z problemów życia codziennego mieszkańców Rybnika w latach osiemdziesiątych XX w.*, w: *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011

Jarosław Dulewicz (ur. 1986), historyk; główny obszar badawczy to historia społeczna PRL; wyróżniony w Konkursie im. Władysława Pobóg-Malinowskiego na Najlepszy Debiut Historyczny Roku (2014); współpracuje z Instytutem Yad Vashem, the United States Holocaust Memorial Museum i Muzeum Historii Polski.

Kontakt: jaroslawdulewicz@wp.pl